

ADOLF DISTERVENING RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIM NAZARYASI VA IJTIMOY PEDAGOGIK FAOLIYATI

Saparboyeva Maqsuda Ravshanbek qizi
UrDPI Pedagogika fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogika tarixiga hissa qo'shgan mohir pedagog Distervegning o'qituvchilarning o'quvchilar bilan faoliyati, boshlang'ich ta'lim, didaktika nazariyasi haqida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: aqliy ta'lim, tarbiyaning mohiyati, tarbiyaning asosiy prinsipi, tarbiyaning maqsadi, didaktika ta'lim nazariyasi, boshlang'ich ta'lim nazariyasi.

Atoqli nemis pedagogi Fridrix Vilgelm Adolf Disterveg Vestalfiyadagi sanoat shaharchasi Zigenda chinovnik-yurist oilasida tug'ildi.

Distervegning o'zi o'rta maktabda o'qigan chog'idayoq dogmatik ta'limdan umrbod nafratlanadigan bo'lib qolganini aytadi. U 1808-yilda Gerborn universitetiga kirib o'qidi, matematika, falsafa va tarixni o'rgandi, so'ngroq Tyubingen universitetiga o'tdi va uni 1811-yilda tamomladi, keyinroq borib esa falsafa fanlari doktori unvonini oldi.

U xalqqa ma'rifat berish ishiga o'zini bag'ishlashga qaror qildi va dastlab Mers-reynda, so'ngra esa Berlinda o'qituvchilik seminariyalariga uzoq vaqt boshchilik qildi, ularni namunali seminariyalarga aylantirishga muvoffaq bo'ldi. Disterveg seminariyada pedagogika, matematika va nemis tilidan dars berdi, ayni vaqtda shu seminariyada huzuridagi boshlang'ich tajriba maktablarida ham o'qituvchilik qildi. Disterveg pedagoglik sohasida samarali ish olib borish bilan bir vaqtda, adabiy va metodik ishlarini ham muvaffaqiyat bilan bajarib turdi.

Disterveg "Nemis o'qituvchilarini o'qitish uchun qo'llanma" degan kitobini nashr qildirdi, bu kitobda Disterveg ta'limning umumiy vazifalarini va prinsiplari to'g'risidagi o'zining progressiv qarashlarini bayon qilib berdi, shuningdek, u matematika, nemis tili, astronomiya, matematik geografiya, doir yigirmadan ortiq darslik va qo'llanmalar Germaniyada va boshqa davlatlarda shuhrat qozondi.

Disterveg 1862-yilda "Elementar geometriya"si rus tilida nashr qilindi; Rossiyaning ilg'or pedagoglari bu kitobni boshlang'ich maktablarda geometriya o'qitish uchun eng yaxshi qo'llanma deb hisobladilar.

Disterveg 1827-yildadan to umrining oxirigacha "Tarbiya va ta'lim uchun Reyn varaqalari" degan jurnal chiqarib turdi. U bu jurnalda pedagogikaning turli masalalarga doir 400 dan ortiq maqolasini bostirdi. Disterveg boshlang'ich maktablarning o'qituvchilarni tayyorlash ishini tubdan yaxshilash uchun kurashdi.

Disterveg hayot chog'idayoq "Nemis muallimlarining muallimi" degan faxrli unvonga sazovor bo'ldi.

Disterveg umrining oxirirgi kunlariga qadar progressiv ijtimoiy pedagogika ishlari bilan shug'ullanadi.

Disterveg Germaniyada toifaviy maktab tarafdorlari bilan hamma uchun barobar bo'lgan umumiy maktab tarafdorlari o'rtasidagi avj olib ketgan kurashlarda aktiv

qatnashdi. Hamma uchun barobar bo'lgan maktab tarofdorlari va shular qatorida Disterveg ham bolalar uchun ochiq bo'lgan maktab vujudga keltirishni talab qildilar.

Disterveg umuminsoniy tarbiya g'oyasini himoya qilib chiqdi, shu g'oyaga tayanib turib, pedagogikaga oid masalalarini yuqori toifaviy va shovinistik manfaatlarni ko'zlab hal qilishga urindi. Uning fikricha, maktabning vazifasi "Chinakam prussiyaliklar" emas balki insonparvar kishilar va ongli grajdanlarni tarbiyalab yetishtirishdir. Disterveg "Inson-mening nomim, nemis-mening laqabimdir" deydi.

Disterveg tarbiyaning tabiatga uyg'un bo'lishini quyidagi mazmunda talqin qiladi, ya'ni tarbiya odamning tabiiy kamol topishiga qarab olib borilishi, o'quvchilarning yoshi va o'ziga xos xususiyatlari hisobga olishi kerak, dedi. Disterveg o'quvchilar bolalar diqqati, xotirasi, tafakkurining o'ziga xos belgilarini sinchiklab o'rganishlari kerak, deb aytdi; u psixologiyani "Tarbiya to'g'risidagi fanning asosi" deb bildi. Distervegning katta xizmati shundaki, u pedagogik tajribasini pedagogikani taraqqiy ettirishning manbai deb hisobladi. U mohir pedagoglarning bolalarni tarbiyalash va bu sohada ish tajribasini o'rganish zarurligini ta'kidlab o'tdi.

Disterveg tarbiyaning oliy maqsadini belgilab, bu "Haqiqatga, go'zallikka va yaxshilikka xizmat qilishga qaratilgan tashabbuskorlikdir" deb aytdi.

Disterveg ham Pestalotsi singari, ta'limning asosiy vazifasi bolalarning aqliy kuchlarini va qobiliyatlarini o'stirishdan iboratdir, deb hisoblaydi. Ammo, ta'lim nafaqat insonning har tamonlama rivojlanishga, balki axloqiy tarbiyalashga ham hissa qo'shishi kerak, va har bir o'quv mavzusi Distervegning fikriga ko'ra, uning ta'lim qiymati bilan bir qatorda axloqiy ahamiyatga ega. Shuning uchun Disterveg maktabda intizom masalasini unda ta'lim berish bilan uzviy bog'laydi. Disterveg, umuman so'f formal ta'lim bo'lmaydi, lekin o'quvchining o'zi mustaqil olgan bilimlari va malakalarigina qimmatga egadir, deb uqdirtdi.

Disterveg vatan tarixini va geografiyasini, ona tili va adabiyotini o'qitishning bolalarga ta'lim berishda katta o'rni borligini ko'rsatib o'tdi. U tibbiyot va matematika fanlariga ayniqsa yuksak baho berdi, bu fanlar bolalarning aqliy o'sishi uchun muhim vosita ekanligini ko'rsatadi va hamma tipdagi umumiy ta'lim maktablarida bu fanlar o'qitishlari lozim deb hisoblaydi.

Distervegning fikricha, boshlang'ich maktabda o'quvchilarning o'qitiladigan materialni o'zlashtirish ustida mustaqil ishlay oladigan qilishga, ularda buning uchun malaka hosil qilishga, ularning aqliy kuch va qobiliyatlarini o'stirishga asosiy e'tibor berilishi lozim. O'qituvchi ko'rsatmali o'qitish yo'li bilan bolalardagi barcha sezgi a'zolarini o'stirishga alohida e'tibor berilishi zarur.

Disterveg boshlang'ich maktabning o'quv rejasiga tibbiyotni, fizikadan boshlang'ich ma'lumotlar, amaliy geometriya, geografiyani kiritib, bu rejani kengaytirishni talab qiladi. U o'rta maktabda real bilimlarni o'qitish prinsipini himoya qildi va o'z zamonasidagi klassik gimnaziyaning qoraladi.

Disterveg takomillashib boruvchi ta'lim didaktikasini yaratdi, bu didaktikaning asosiy talablarini ta'limning 33 qonuni va qoidasi tariqasida bayon qilib berdi. Disterveg avvalo, tabiatga uyg'un qilib, bola idrokining xususiyatlariga muvofiq qilib o'qitishni talab qildi. U misollardan qoidalarga: buyumlar va bu buyumlar

to'g'risidagi aniq tasavvurlardan shu buyumlarni ifodalovchi so'zlarga o'tishni taklif qildi. Disterveg bolalarni ularning sezgi organlari bevosita his qila oladigan buyumlar bilan tanishtirishga juda katta ahamiyat berish bilan bir vaqtda, bolaning o'z sezgi a'zolari bilan idrok qilayotgan butun materialni o'ylab ko'rishi va anglab olishi zarurligini uqtirib o'tadi.

Disterveg o'rganilayotgan materialni ongli o'zlashtirishga katta ahamiyat beradi. O'quvchilar o'rganilayotgan material mohiyatini ravshan va aniq bayon qilib bera oladigan bo'lishi shu materialning o'zlashtirilganligini ko'rsatuvchi belgilardan biridir. Disterveg o'qitilayotgan materialning mustahkam o'zlashtirishiga ko'p e'tibor beradi. Disterveg "O'quvchilar o'rganib olgan narsalarni unutib qo'ymasliklariga harakat qil" degan qoidani ilgari suradi va o'tilgan material esdan chiqib qo'ymasligi uchun uni tez-tez takrorlab turishini maslahat berdi. Distervegning qoidalaridan birida "Asoslarni o'rganishdan shoshilma" deyiladi.

Distervegning haqqoniy ravishda ta'kidlashicha, muvaffaqiyatli ta'lim hamisha tarbiyalovchi xarakterda bo'ladi. Bunday ta'lim bolaning aqliy kuchlarinigina o'stirib qolmay, balki uning shaxsini, irodasini, sezgilarini, xulq-atvorini ham kamol toptiradi.

Distervegning fikricha, o'qitish chog'ida bolalarning tashabbuskorligini o'stirish, ularni bilimlar bilan qurollantirish o'qituvchi rahbarlik rolini o'ynaganidagina mumkin bo'ladigan ishdir. Disterveg Komenskiy singari o'qitish ishida puxta ishlangan o'quv rejasi va yaxshi darsliklarning bo'lishiga katta ahamiyat beradi. Distervegning Komenskiydan farqi shuki, u ta'limning muvaffaqiyatli bo'lishi oqibat natijada darslik yoki metodga emas, balki o'qituvchiga bog'liq deb ta'kidlaydi. Distervegning fikricha, yaxshi o'qituvchi o'z fanini mukammal egallab olgan bo'lishi hamda o'z kasbini va bolalarni sevishi kerak. Dars chog'ida hamma bolalar tetik bo'lib turishi, o'qituvchi g'ayrat bilan dars dars berib, o'quvchilarning aqliy kuchlarini uyg'otishi, ularning irodasini mustahkamlashi, ularning xarakterini tarkib toptirishi kerak. O'quvchilar o'zlarining ilgarilab borayotganliklarini hamisha sezib turishlari lozim. Yaxshi o'qituvchi, -deydi Disterveg, -o'zining tarbiya prinsplarini qat'iyat bilan og'ishmay o'tkazib boradi, bu bu prinsiplardan hech qaytmaydi. O'qituvchi muttasil o'z ustida ishlashi lozim. Shundagina u o'quvchilarni bilimlarini egallashda matonatli bo'lishiga o'rgatadi va ularni o'z yo'llarida uchraydigan qiyinchiliklarni yenga oladigan qilib tarbiyalaydi. Disterveg o'quvchilarning mustahkam xarakteri va o'tkir iroda kuchi ham katta tarbiyaviy ahamiyatga ega ekagligini ta'kidlaydi. O'qituvchi qattiqqo'l bo'lishi bilan birga, adolatli bo'lishi ham kerak, faqat shundagina u o'z o'quvchilari orasida obro' qozonishi mumkin. O'qituvchi haqiqiy inson, mustahkam e'tiqodli bo'lishi lozim, deydi.

Distervegning fikricha, "Yomon o'qituvchi haqiqatni aytib berib qo'ya qoladi, yaxshi o'qituvchi esa haqiqatni topishga o'rgatadi". Disterveg o'qituvchilarga o'z bilimlarini qanday qilib oshirishlari to'g'risida bir qancha qimmatli maslahatlar beradi, o'qituvchilarga o'zlari o'qitayotgan fanga taalluqli asarlarni birinchi navbatda o'qishni tavsiya qiladi, shuningdek, o'qituvchi tarix va adabiyotni bilishi, pedagogika, psixologiya va metodikaga doir chiqayotgan yangi asarlarni kuzatib borishi kerak, deb ta'kidlaydi. Disterveg o'qituvchilarni amaliy pedagoglik mahorati va malakalari bilan qurollantirishga katta ahamiyat berdi.

“Agar har qanday metod,-deydi u,-o‘quvchilarni oddiy idrok qilishiga yoki passivlikka odatlantirgan bo‘lsa, yomon metoddir, agar o‘quvchilarda tashabbuskorlikni qo‘zg‘atadigan bo‘lsa, u yaxshi metoddir”.U boshlang‘ich ta‘lim uchun”Elementar” yoki rivojlantiruvchi metodni tavsiya qiladi, metod o‘quvchilarning aqliy kuchlarini yuqori darajada qo‘zg‘atadi, ularga “Qidirish, chamalab ko‘rish, muhokama yuritish va topish”imkonini beradi.Disterveg fikricha “Yomon o‘qituvchi haqiqatni aytib berib qo‘ya qoladi,yaxshi o‘qituvchi esa haqiqatni topishga o‘rgatadi”deydi.

Disterveg quyidagi didaktik qoidalarga alohida ahamiyat berdi:tabiatni o‘rgatish,bolalarning his-tuyg‘ularini hisobga olish,oddiydan murakkabgacha, noma‘lum bo‘lganlardan keng foydalanish, tushunarli bo‘lishi, o‘quv materiallarini ongli ravishda assimilatsiya qilish, o‘tgan materialni amalda qo‘llash va boshqalar.

Disterveg, “Oxir-oqibat, ta‘limning muvaffaqiyati o‘qituvchi tomonidan emas,balki darslik yoki usul bilan belgilanadi”,deb ta‘kidlaydi.

Shuni aytish kerakki, Disterveg tariximizda buyuk pedagog shuningdek, didaktika ta‘lim nazaryasi, aqliy ta‘lim, boshlang‘ich ta‘lim rivojlanishida, nemis pedagogik ta‘limning yorqin tashkilotchisi sifatida iz qoldirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sharifzoda,S.O‘.,Xudoynazarov,E.M.Pedagogika nazaryasi va tarixi(II qism) [Matn]:darslik/S.O‘.Sharifzoda,E.M.Xudoynazarov.-Toshkent:Boomany print,2022.
2. Salayeva M.S. Umumiy pedagogika [Matn]:darslik/M.S.Salayeva.- Toshkent:Nodirabegim,2021.
3. <https://azkurs.org/6-mavzu-eng-qadimgi-davrlardan-xix-asrning-birinchi-yarmida-ja.html?page=6>